

Gáll Ernő: Pandora visszatérése

Megírta már Tánczos Gábor — akinek immár végleges hiányát erősen sínyli közírói tájékozódásunk —, hogy Gáll Ernő gondolatai miként kanyarognak egyre magasabbra. Azt is látta jól, hogy Gáll Ernő tájaink aktuális és gyakran gyötrő erkölcsi és társadalmi kérdéseinek folyton visszatérő elemzéseivel a nemzeti-nemzetiségi léthez kötött ember helyzetének és helyzettudatának józan és releváns marxista filozófiáját ígéri. Ezt az ígéretet váltja be a *Pandora visszatérése*, s a recenzió így mindenekelőtt a halott pályatárs kritikusi tisztánlátását kell dicsérje.

Mert azokban a tanulmányokban, amikre még Tánczos Gábor hivatkozhatott a *Tegnapi és mai önismeret* (1975) mesteri recenziójában, látszottak ugyan, s olykor igen jól az elemek, de hiányzott még, vagy legföljebb csirájában ha sejlett a rendező elv, ami a tisztán kidolgozott elemeket a *Pandora* imponáló és eligazító erejű filozófiai rendszerévé igazítja. S egy gondolatvilág értelmét — Bretter György fénylő példája mutatja legszebben — végtére éppen az ilyen rendező elvek jelentik; a dolgok végiggondolása, ami a helyzetek és jelenségek zürzavarában mintegy eligazodást kínáló világvonalakat teremt. Éppen ezért, efféle világvonalakon keresztül kapcsolódhat egymáshoz természetesen és törésmentesen mítosz és filozófia, vagy — ahogyan Bretter tanította s demonstrálta — éppen így és csak így használhatja az elvont filozófiai spekuláció a mítosz konkrét formavilágát. Így és ilyen értelemben talál reá Gáll Ernő is elemzése kiindulásául a Pandora-mítoszra.

A Pandora-mítosz, mint minden valamirevaló mítosz, nem egyértelmű. Eleve sokrétű, hiszen lényegéhez tartozik, hogy állandó újraértelmezésre szorul; illetőleg újabb és újabb értelmezéseiben — „visszatéréseiben” — realizálódik, születik meg. „Hésziodosz számára Prométheusz és Pandora legendája szorosan kapcsolódik egymáshoz. A tűzlopó titán kiváltotta haragjában Zeusz ugyanis meg akarta az embereket büntetni. Parancsára Héphaisztosz istennőhöz hasonló szépséges alakot formált, az Olümposz minden lakója pedig ajándékozott neki valamit. Ezért nevezte el Hermész »csupa-ajándék«-nak, Pandorának, s ugyancsak ő volt az, aki a kíváncsot, de veszélyes asszonyalakat Epimétheuszhoz, Prométheusz fivéréhez ajándékba vitte. Az »előrelátó« titán óvta fivérének a tengernyi bajt hozó ajándéktól, figyelmeztetése azonban süket fülekre talált. Epimétheusz, aki előbb cselekedett, s csak aztán gondolta meg, mit is kellett volna tennie, feleségül fogadta Pandorát. Az asszony a házban egy hombárt (korsót, szelencét) talált, s hiába tiltotta férje, kíváncsian leemelte (kinyitotta) fedelét, minek következtében a benne található gondok és bajok (betegségek, öregség, bűnök, rossz szenvedélyek) mind kirepültek. Pandora hirtelen becsukta a fedőt, s így a remény már nem tudott kirepülni.”

A monda már ebben a változatban is többféle értelmezésre készlet. „Rögtön felmerül a kérdés: üdvös avagy káros-e, hogy a remény nem jutott el az emberekhez?” A válasz attól függ, hogy miféle remény maradt a korszóban. Csalfa, hazug, vak remény, vagy pedig a sorscsapások és bajok elviseléséhez nélkülözhetetlen éltető

remény? Gáll Ernő, végigböngészve a remény filozófiájának erősen szaporodó irodalmát, Ernst Bloch értelmezéséből indul ki, aki „úgy véli, hogy a szelencébe zárt remény ama emberi képességet képviseli, hogy helytálljunk a megpróbáltatások idején, s ne nyugodjunk bele sorsunk mostoha fordulataiba. Pandora szelencéje — Bloch szerint — nem a szerencsétlenség hordozója, hanem a maga félig nyitott fedelével a befejezetlen, a lehetőségeket tartogató világot jelképezi. Kirepültek ugyan belőle az illúziók, de megmaradt az a valóságosan megalapozott remény, amelynek segítségével a világ otthonunkká válhat.”

A remény tehát „a lehetőségben, a potencialitásként felfogott valóságban gyökerzik”; a lehetőség azonban könnyen dogmává merevedhetik, s így a remény „kész a történelmi Abszolutum egyetlen lehetséges megvalósításának pretenciójával felépők minden tettét igazolni”. Az ilyen remény aztán — a történelem borzalmas tanúságai szerint — „nem csupán csalóka, hanem mélységesen erkölcspusztító is lehet”. A vakhitté torzult remény szörnyű pusztító potenciál. Ettől a gonosz torzulástól az embert egyedül a kétely, a lehetőségek nyitvatartása, a mások remélte lehetőségek föltétlen tisztelete mentheti meg. Önmagának állít csapdát, aki vakhíttében egyetlen lehetőség mellett tör lándzsát.

A lehetőségek tisztelete és észrevétele azonban egyáltalában nem önmagától adott s nem természetes. Ellenkezőleg. Az ember eredendően inkább vakhítre s türelmetlenségre hajlamos, a toleranciát — többnyire keserű tapasztalatok árán — tanulnia kell. De aki ezt meg nem tanulja, nem otthonra lel, hanem börtönre, s börtönt épít magának is, nem hazát.

Pedig az ember ottont s hazát remél találni s teremteni e világban; Pandora igazi ajándéka úgy lehet éppen ez a remény. Otthon és haza azonban soha nem kész, soha nem adott; meg kell teremteni. S erre a teremtő akaratra ember önmagában képtelen; szükségképpen csakis közösségek, társadalom tagjaként képes rá. Ezért szükségképp reményfakasztó honvágy forrása és eszköze az anyanyelv, ezért szolgálhat humánus hatás eszköze gyanánt költészet és irodalom. Gáll Ernő éppen ezért tör lándzsát a korunkban „divatjamúlt” „vatesz-költő”, s a napjainkban gúnyosan elmarasztalt sorskérdés-irodalom mellett. A Kasszandrák nem föltétlenül maradiságot képviselnek. Igaz, az emberek nem szívesen hallgatják intelmeiket s borús jóslataikat. „Az önpusztításra immár képtessé vált emberiségnek azonban nem szabadna szolgálataikról lemondania. Az álmodozást és bírálatot egyaránt igénylő haladásnak azokra a — profetikus, vateszi hagyományokat továbbéltető — írástudókra is szüksége van, akik nem csupán a reményre jogosító jelenségeket képesek felmutatni, de észre tudják azt is venni, ami ezeket a reményeket elsorvasztaná.” A „»Próféták« vagy szakemberek?» kérdés tehát eleve rosszul megfogalmazott, noha a kortárs Kasszandrák közé csakugyan rengeteg sarlatán és konjunktúralovag keveredik, akik jó pénzért riogatnak az utolsó ítélet véresre szekularizált változataival. Az értelmiség realista szociológiája ennek ellenére sem feledkezhet meg a vateszi szerepről; kivált nem tájainkon, ahol „a költészetnek, irodalomnak sokszor ideológiapótló szerepet kellett betöltenie. Nemegyszer fordult elő, hogy írók és költők adtak hangot olyan társadalmi-nemzeti törekvéseknek, amelyek tudományos igényű átfogó programokat igényeltek”.

Ennek a fölismerésnek a fényében gondolja végig s értékeli Gáll Ernő az utópikus tudat erdélyi változatait. Utópiák s ellenutópiák a remény Gáll Ernő-i filozófiájában érthetően fontos és árulkodó szerepet töltenek be: képzelt világaik jég-hegyek csúcsaiként utalnak mélyben zajló társadalmi mozgásokra, még akkor is, ha szerzőik oly egyszerűmagánosok, mint az *Údvtan* zaklatott sorait halmozó Bolyai János. Gáll Ernő teljes egyetértéssel idézi Gramsci véleményét, aki „a humanizmusban jelölte meg az utópiák talaját, s a civilizáció racionális újjáépítésének különösen a francia forradalom előtt kidolgozott terveiben egy lázadó, nonkonformista gondolat, a legalsóbb néprétegek kéréseinek — értelmiségi közvetítéssel jelentkező — kifejezőmódját látja”. Az *Údvtan* értelméül — Benkő Samu úttörő közlése és monográfiája nyomán — Gáll Ernő éppen azt látja, hogy benne az illuminizmus ésszerű-

séget, haladást, szabadságot, embertestvériséget hangsúlyozó eszméi — a korabeli utópiákban elkerülhetetlen romantikus elemekkel keveredve — a helyi erdélyi társadalmi viszonyokkal tökéletes korrelációban s összhangban jelennek meg. „Beszédese-
sen és meggyőzően érvényesül ez a vonás a nemzeti kérdéstről szóló fejtegetéseiben,
amelyekben elítéli a nacionalista gyűlölködést, feltárja annak társadalmi gyökereit,
és hitet tesz a népek egyenlősége, testvérisége mellett. Nem kétséges, hogy a népek
majdan megvalósuló nagy családjának prófécija az erdélyi utópia legbecesebb
öröksége.”

Az erdélyi utópikus tudat s általában az utópiák vizsgálata azonban más, bár
az előbbivel végül szervesen összefüggő szempontból is centrális jelentőségű Gáll
Ernő könyvében. Az *Údvtan* eszmevilágát jellemző illuminizmus, az értelem, a tudomá-
ny, a nevelés eréjébe vetett racionalista hit ugyanis iszonyúan meggyöngült, ha
ugyan teljesen porrá nem zúzódott századunk irtózatos tapasztalatainak súlya alatt.
„A különböző auschwitzok, Hiroshima s az embertelenség annyi más megnyilvánulása
után szembe kell nézni a talánnyal: miként volt lehetséges a Fény százada után a
barbarizmusba való visszaesés?” Ez a szigorú szembenézés elengedhetetlen, e nélkül
homokba dugott fejű struccként várnánk az elkerülhetetlent. Látni kell tisztán, hogy
„radikálisan módosultak az ismérvek; a születésénél, természeténél fogva jó ember
tételeire, illetve vágyálmára támaszkodó optimizmus véglegesen és visszavonhatatlan-
ul... füstté vált”. A megoldás azonban nem a felvilágosodás nagy eszméinek sutba
dobásában s holmi „erény terrorjában” keresendő, s nem lehetséges a remény
radikális földadásában sem. Hiszen „a reményvesztés több mai mítosza a történelem-
ből eddig kiküszöbölhetetlen irracionálisra, szertefoszlott illúziókra s a sorsformáló
cselekvés kudarcára hivatkozva — végső fokon — az adott helyzet elfogadását támo-
gatja”. Ezzel ellentétben a „reményen túli remény” filozófiája a felvilágosodás nagy
eszméinek szociológiai képzelettel párosult kritikai fölülvizsgálatát jelöli meg esetle-
ges kiútként a világ jelen kétségbeejtő helyzetéből. Gáll Ernő Marx megszívleendő
tételéből indul ki: „»Mi nem akarjuk dogmatikusan anticipálni a világot, hanem a
régii világ kritikája útján megtalálni az újat...«”, s ügyesen kikanyarít az európai
szellem égtájaiból egy Max Weberől és Mannheim Károlytól a Frankfurter Iskolán
és Lukács Györgyön át a modern amerikai szociológiáig és Lucien Goldmannig hú-
zódnó tájékozót, ahol oly különböző gondolkozók idézésével-elemzésével, mint Walter
Benjamin és J. P. Sartre, hitelesíti alapvető téziséit, hogy „az értelmes életre törek-
vők nem mondhatnak le arról a reményről vagy hitről, amely valahol megmarad a
ráció s a nem kevésbé nélkülözhetetlen kétely ellenőrzése alatt”.

A lényeg azonban nem Gáll Ernő kivételes társadalomelméleti-szociológiai mű-
veltségében keresendő, bár ez sem lényegtelen a mai, még egyazon szakmán belül
is erősen szakosodó-szététeső szellemi világban. A lényeg mégis az, hogy Gáll Ernő
olvasmányai tömegén át mintha megtalálná a „reményentúli remény” jogosságának,
Pandora visszatérteinek centrális kritériumát. Gáll Ernő nem kerget illúziókat: „Tud-
juk, sem a pusztá tiltakozás, sem a »tartás« — egyébként szép és felemelő — heroi-
zálása nem volt képes az emberi méltóságot ellenségeitől megóvni. Ez a keserű, és
sokakban szkepszist, csüggedést kiváltó történelmi tapasztalat, amelyhez még más
kiábrándulások is járultak, nem indokolhatja azonban a kiegyezést, a megalkuvást
az embert. alattvaló státusra kárhoztató viszonyokkal. A korszerű humanizmus nem
békülhet meg a korlátlan, teljességre törő hatalmi struktúrákkal. Nem mondhat le
az alárendeltségből való kiemelkedést előmozdító törekvéstről. Mostoha körülmények
között is ragaszkodnia kell a méltóságot magas piedesztálra helyező értékskálához.”

Könnyen tűnhet bizony ez a szép igény — mindennapos megaláztatásaink terheit
cipelve — kegyes malasztának. Gáll Ernő azonban nem holmi csalahatalan receptet
ígér. Nagy erudíciója és hatalmas anyagismerete ellenére biztonsággal talál el egyet-
len releváns garanciáknak Pascalhoz. Az emberi méltóság igényét Gáll Ernő remény-
filozófiájában Pascal *pari*-ja hitelesíti. Pascal, az egykori szenvedélyes játékos tisz-
tán látta, hogy a „tét” teljességgel bizonytalan: az ember igen nagy valószínűséggel
veszít. A kockázat a játszamához tartozik. „Aki az életet vállalja, a bizonytalanságot,

a kockázatot is vállalja.” „A kockázat — idézi Gáll Ernő a Pascalt interpretáló Lucien Goldmannt — a balsiker veszélye és a siker reménye.” Az ember a vesztes ellenére, a kétségbeesés hullámvölgyeiben is megőrizheti önértetét. „A méltóság nem a végállomáson vár ránk. Menet közben is ki kell egyenesíteni a derekunkat, az emelt fő tartása addig is kötelező.” A reménynélküliség nem föltétlenül belenyugvás és fátum alatti meghajlás forrása. „A reménytelenség hónapban sincs indok a nihilizmusra, ebben a logikátlan világban is teljes felelősséggel tartozunk. Ennek a — nevezük — abszurd felelősségnek a hangja arra figyelmeztet, hogy az ember az igazságtalanság hónapban is képes az igazságot választani. Tényként felfedezheti és megtalálhatja kötelességként a szolidaritást.” Hiszen „az élet megmutatta, hogy van méltóság az »ahogy lehet« attitűdjében is, amennyiben ez nem önfeladást, nem elvtelen megalkuvást igazol, hanem jogvédelmet, új értékek alkotását ösztönzi”.

Az abszurd felelősség filozófiáját Gáll Ernő két konkrét példával demonstrálja: Sütő András drámáival és Méliusz József tanúságtételével. Sütő András messzire világító drámatrilógiájából Gáll Ernő a „felemelt fő” dramaturgiáját és filozófiáját bontja ki. Méliuszban pedig a korrekcióra s mások szíves elfogadására kész nyíltságot, a megküzdött antidogmatizmust becsüli. „A szellem méltósága — írja mindkét példára vonatkozó érvénnyel — csak a szellem tisztességében adott, s azzal a nyíltsággal védhető meg, mellyel — többek között — önmagunk manipulálásának belső mechanizmusát mások okulására is felfedjük.” Ez végül is a kulcsa, hogy „helyt lehet állni, hűségesek maradhatunk kilátástalannak mutatkozó szituációkban is. A történelem hidegével, a mostoha sorssal dacoló ember erkölcsi szilárdsága olyan erővé válhat, amely adott esetben képes az események kedvezőtlen alakulását megállítani vagy más irányba terelni”.

A szellem tisztessége, a nyíltság, a hűség azonban nem csak egyedi tulajdonságok. Gáll Ernő nagyon jól látja s pontosan elemzi a „felemelt fő” filozófiájának közösségi kritériumait s relevanciáját, az egyéni és a kollektív méltóság dialektikáját. „Mindenekelőtt arról a felismerésről van szó, hogy az egyéni méltóság mai növekvő értékét főként a kollektív méltóság kiteljesedése biztosíthatja. Az egyéni méltóság ugyanis többé-kevésbé csorbát szenved, ha az a közösség, amelynek tagjai vagyunk, jogfosztás, diszkrimináció vagy méltánytalan elbánás tárgyává válik. Ha perspektívát és reményt veszítve feladja önmagát és jövőjét. Nincs megalázóbb, nincs demoralizálóbb az ájult magatehetetlenségénél, a passzivitás mérgező hatása pedig mind az egyént, mind a közösséget egyaránt érinti.”

Ez a viszony persze viszonylagos, hisz az egyén megőrizheti szellemi szabadságát úgy is, ha a közösség, melyhez tartozik, jogfosztás áldozata. „Napjaink változásai közepette azonban az etnikai közösségek nem csupán jogalanyoknak, hanem — mondhatni — erkölcsi-társadalompszichológiai alanyoknak is számítanak. Morális értékeket igényelnek és hordoznak, kollektív tudatmegnyilvánulások és érzelmek kialakítói és befogadói. Erőteljesen jelentkeznek ezek a minőségek a nemzetközi élet demokratizálását, egy új, igazságos és méltányos gazdasági-politikai világrend megteremtését szorgalmazó törekvésekben.”

A különbségek és a változatosság éltető szerepét fölismerő s hangsúlyozó Méliusz József s a „Szavak Nagyfejedelemségét” unokájára testáló Sütő András példájából Gáll Ernő paradigmátikus érvénnyel dolgozza ki a „sajátosság méltóságát”: „A művelődésük értékeit ápoló etnikumok, miközben azt őrzik és fejlesztik, ami őket más csoportoktól megkülönbözteti, azonosságukat, s azonosságukkal méltóságukat védik... Az ember méltóságát az emberiséget alkotó nemzetek és nemzetiségek méltósága szavatolja.” „Világszerte tapasztalható az anyanyelvi kultúrához, a nemzeti-nemzetiségi sajátosságokhoz való hűség erősödése. A trendvonal a méltóság értékének fokozódását is jelzi, hisz rendszerint a sajátosság méltóságáról van szó. Ez pedig sohasem torzulhat egyneműsítő kizárólagossággá; más azonosságok tisztelete lényegéhez tartozik.”

Jó lenne ezzel a globális távlatokra nyíló szép reményekkel fejezhetni be a recenziót, ámde Pandora visszatérése — láttuk — bizonytalansággal és kockázatokkal

terhes. Eleve kell számoljon a kudarccal az, aki emberségre rakja föl a tétjét. Látja Gáll Ernő is jól az egyénre s közösségekre leelkedő veszélyeket. „Nem tudni még, mit hoz a jövő. Egy azonban biztos: ha a felelősség, a szabadság és méltóság értékeit már most anakronizmusoknak, pusztá illúzióknak nyilvánítjuk, akkor könnyebben szabaddá válik a tényleges felszámolásukhoz vezető út.” Ez lehet talán — végsőkre egyszerűsítve — Gáll Ernőék nemzedékének legfontosabb filozófiai tanúságtétele. És — Gáll Ernőre magára fordítva a szerző Sinkó Ervinről írt szavait: talán nem véletlen, hogy gondolatai, dilemmái Erdélyben kaptak szócsövet, „ahol a józan, egyensúlyra irányuló realista törekvés s a fantázia szárnyain felröppenő tervezés közötti kompromisszum szinte sajátos hagyománynak számít”. (*Kriterion*.)

VEKERDI LÁSZLÓ

Szauder József: Tavaszi és őszi utazások

Szauder József irodalomtörténeti munkásságának legnagyobb és legjelentősebb fejezetei a 18. és a 19. századi magyar irodalomhoz kapcsolódnak. Legelsősorban a felvilágosodás korszakával foglalkozott roppant ismeretanyag birtokában és rendkívüli elmélyedéssel. Kiemelkedő tanulmányok sorozatában mondott kikerülhetetlenül fontosat ennek az időszaknak az irodalmáról, művészetéről, esztétikájáról. Ha fájdalmasan korán lezárult életművének csupán mennyiségi arányait nézzük, a 20. századi magyar irodalomról szóló írásait — hasonlóképpen a magyar—olasz kapcsolattörténeti vagy az útleírást és kultúrtörténeti szemléletet ötvöző esszéit — akár melléktermékszerű kiegészítésnek, alkalmi kitérők termékeinek is tekinthetnénk. A Szauder Mária által gondozott *Tavaszi és őszi utazások* című kötetben egybegyűjtött tanulmányok bárkit meggyőzhetnek róla, hogy ennél lényegesen többről van szó. A régebbi korok kitűnő tudósa, szenvedélyes kutatója a 20. század irodalmának kevesebb időt és figyelmet szentelhetett ugyan, de amit ebből a tárgykörből meg tudott írni; annak nagyobb része igen lényeges és jelentős.

Akad a gyűjteményben kisebb értékű kísérlet, esetleges alkalom szülte — s így ma már inkább csak kritikátörténeti érdekességű — vállalkozás. Ezeket valóban melléktermékeknek tarthatjuk. Ilyen például a Bródy Sándort bemutató — az ötvenes évek első felében készült — vázlatos arcképrajz, amely mára megfakult; a *Fejlesztésrajzi vázlat József Attila verstípusairól* című fiatalkori esszé, amely a pályakezdés adalékaként érdemelhet figyelmet; még viszonylag keveset mond a legelső Krúdy-írás (*Krúdy-hősök*). A kortársi lírikusok műveit vizsgáló kritikák sorából csupán a Simon István költészetét áttekintő két írás emelkedik ki — a találó megfigyelések sokaságával, részletező alaposágával s a megértő érzékenység magas fokával. Ami másodlagosnak ítélnél, az a kötetnek kicsiny hányada, hiszen az összeállítás törzsanyagát a kiváló és súlyos tanulmányok alkotják. Olyan írások adják meg a *Tavaszi és őszi utazások* rangját és értékét, amelyek a múlt időben sem veszítettek hatóképességükből, ma is kitűnnek szakszerűségükkel, megalapozottságukkal, gondolatgazdagságukkal, mélyreható elemzési módszerükkel, megragadó igényességükkel és elevenségükkel.

Századunk irodalmának három nagy egyéniségéről — Babitsról, Kosztolányiról, Krúdyról — szólnak Szauder József nagyszabású tanulmányai és esszéesorozatai. Mindhárom alkotóról olyasmit adott elő, amit indokoltan szoktunk alapvető fontosságúnak és egyben úttörő értékűnek, kezdeményező érvényűnek nevezni. Mindhárom esetben számolhatott több-kevesebb és kisebb-nagyobb értékű kutatási előzmény-